

**LECȚIA DE RELIGIE ÎN ȘCOALA ROMÂNEASCĂ
DE LA ÎNCEPUTURI PÂNĂ ASTĂZI.
PRIVIRE DIACRONICĂ**

Pr. Dr. Conf. Stelian Ionașcu
Facultatea de Teologie Ortodoxă *Justinian Patriarhul*
Universitatea din București

*Lăsați copiii să vină la Mine și nu-i opriți,
căci a unora ca aceștia este împărăția lui Dumnezeu (Marcu 10, 14)*

După atâția ani în care copiii din România au cunoscut cuvântul Sfintei Scripturi pe căi cel mai adesea accidentale și insuficiente (în familie sau Biserică), iată că s-a creat posibilitatea revenirii la un sistem de educație religioasă cu frumoase tradiții în România, atât înainte de formarea statului național unitar român (1918), cât și în perioada interbelică.

Studiul de față caută să facă o prezentare istorică a învățământului religios în școala primară din momentul în care acesta capătă formă „organizată” și până în zilele noastre, prin care încercăm să dăm un răspuns problemelor recente apărute în contextul educației religioase a copiilor și tinerilor în școala românească. După învățătura creștină, educația este un dar de la Dumnezeu, o acțiune specifică omului și, de aceea, educația începe odată cu omul; așa și înțelegem cum în Sfânta Scriptură, odată cu creația, Dumnezeu îi dă omului Legea și normele de viață: „Creșteți și vă înmulțiți umpleți pământul și îl supuneți” (*Facere* 1, 28). La poporul nostru, pe solul fertil al spiritualității geto-dace, a fost însămânțat Cuvântul Evangheliei, iar fuziunea daco-romană se îngemănează cu botezul creștin al poporului nostru din zorii sec. I și II d. Hr. Lecția de religie n-a lipsit niciun moment din viața poporului român; chiar și atunci când limba de cult era străină de neam, cuvântul de învățătură, oricât de modest, ca și spovedania, se făcea în graiul propriu românesc.

1. ÎNCEPUTURILE ȘI DEZVOLTAREA ORGANIZATĂ A ȘCOLII ROMÂNEȘTI

I. P. Elianu pune începutul școlii românești organizate odată cu anul 1401, în vremea lui Alexandru cel Bun, cu o școală domnească la Suceava, așa-zisa „Academia Vasiliană”¹. Marele istoric Nicolae Iorga nu este de acord cu afirmația lui I. P. Elianu, considerând, ca și alți istorici, că până la mijlocul secolului al XVIII-lea, românii n-au avut posibilitatea să trimită copiii la școală, iar în Transilvania, multă vreme nici măcar nu aveau voie să întemeieze școli românești. Începuturile învățământului se prezintă într-o formă empirică, când prin sate se găsea câte un preot mai luminat, unde copiii învățau cititul cărților sfinte. Astfel de școli, care ar putea fi numite „școli parohiale”² și care erau conduse de preoți și uneori de dascălii propriu-ziși, existau și la noi cu siguranță din sec. al XIII-lea.

Neagoe Basarab (1512–1521) scrie cu mână proprie în limba națională o autobiografie și un adevărat tratat de religie, pedagogie și politică, intitulat *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*. În jurul anilor 1492, funcționa deja la Mănăstirea Putna o școală, în care se predau cunoștințele de greacă, slavonă, astronomie, drept, retorică, teologie, istorie, medicină și muzică, iar mai târziu (sfârșitul sec. XVI) și limba română. Amintim dintre cei mai vestiți profesori: Eustație Protopsaltul și Antonie Dascălul, vestiți compozitori și autori de manuale de muzică, și pe Lucaci „Ritorul”, profesor de drept³. În prima domnie a lui Alexandru Lăpușeanu, pe la anii 1561 funcționa la Hârlău un colegiu și la Câmpulung (Muscel) o școală înființată de Doamna Chiajna pe lângă Biserica Domnească⁴.

Aceste școli primare nu erau niște școli publice în sensul modern al cuvântului. Se adunau doar în vreo casă particulară sau în tinda bisericii câțiva copii, cărora dascălul – de cele mai multe ori preot – le făcea cunoscute slovele, fie din bucoavnă, fie din vreo altă carte bisericească. O școală pregătitoare de dieci, cu o programă de gimnaziu inferior, este atestată documentar în 1576 la „Sfântul Gheorghe Vechi” din București⁵. Această școală cu un istoric îndelungat, sprijinită pe timpul lui Constantin Brâncoveanu și Constantin Mavrocordat⁶, pregătea în sec. al XVIII-lea nu numai tineri din țară, dar și din Balcani, iar în 1804, Constantin Ipsilanti dădea un hrisov de scutiri și privilegii dascălului ei „slovenesc și românesc”. La un secol după începuturile școlii de la Sfântul Gheorghe, apare prima

¹ Nicolae Iorga, *Istoria învățământului românesc*, București, 1936, pp. 21-25.

² Onisifor Ghibu, *Din istoria literaturii și didacticii românești*, București, 1975, Editura Didactică și Pedagogică, pp. 67-70.

³ Gh. C. Ionescu, *Lexicon al celor care de-a lungul veacurilor s-au ocupat cu muzica de tradiție bizantină în România*, București, 1994, pp. 127-130.

⁴ V. Grigore Borgovanu, *Istoria pedagogiei*, Ediția a III-a, București, 1919, p. 29.

⁵ Vezi detalii în: Gh. Nedioglu, *Cea mai veche școală românească cu caracter statornic (Școala de la Sf. Gh. Vechi)*, Cuvântare rostită în ziua de 10 ianuarie 1913, cu prilejul împlinirii a 20 de ani de la înființarea Gimnaziului „Gheorghe Șincai”, București, 1913.

școală cu numele de colegiu, la Mănăstirea Sfântul Sava din București, sub îndrumarea domnitorului Șerban Cantacuzino (1679–1689). Observăm că aceste școli erau școli primare doar prin conținut, înțelegând materia de învățat, dar ele erau pentru maturi, tinerii fiind pregătiți să ajungă dascăli, dieci sau preoți.

Domnitorul Constantin Duca (1693–1704) este primul domnitor ce înființează școli primare pentru popor, pe lângă fiecare biserică domnească de prin târgurile Moldovei. Aceste școli erau înființate mai ales la insistențele boierilor, care doreau să-și vadă fiii instruiți, pentru care chemau „dascăli străini”⁷. În prima jumătate a sec. al XVIII-lea, de domnia lui Grigore Ghica (1727–1733) și a lui Constantin Mavrocordat (1735–1741) se leagă înființarea unor școli speciale pentru pregătirea clerului, din dorința acestora ca preoții hirotoniți să fie „învățați”. Prin așezământul din 1741, Constantin Mavrocordat hotără: „Să fie pe lângă Mitropolie, episcopii și toate mănăstirile, dascăli și copii la învățătură, fiecare după putința lui. Și mitropolitul și episcopii în eparhiile lor să așeze pe la sate mari, preoți de ispravă, să învețe copiii și îndată să-i învețe ruga și credința, adică crezul, cele șapte taine ale Bisericii și cele privitoare la Dumnezeu. Și acestea să le învețe pe înțeles... și să-i învețe a scrie”⁸.

De personalitatea domnitorului Vasile Lupu, se leagă pe plan cultural și înființarea Colegiului la Iași în 1640, după modelul celui de la Kiev (1633). După ce a funcționat timp de un an în chiliile mănăstirii „Sfinții Trei Ierarhi”, a fost mutată de domnitor într-o clădire proprie (construită pe Ulița Ciobotărească), ale cărui proporții a stârnit admirația lui Paul de Alep⁹. În anul 1645, după contestarea lui Kiril Lukaris de la Patriarhia din Constantinopol, controversile religioase dintre acesta și Mitropolia de Kiev, precum și moartea mitropolitului Petru Movilă, determină plecarea profesorilor veniți de la Kiev și încetarea de fapt a școlii. În anul 1669, la 10 mai, Antonie Vodă decide printr-un hrisov, deschiderea la Câmpulung (Muscel) a unei școli, care „să fie cu putință și bogaților și săracilor”¹⁰. La 28 martie 1670, dă un hrisov, care îl întărește pe primul, trecând școala în grija viitorilor domni ai țării și a mitropoliților. Școala a avut continuitate în timp funcționând și astăzi ca școală generală. La inițiativa lui Constantin Brâncoveanu, se întemeiază la 28 octombrie 1694, Academia Domnească de la „Sfântul Sava”, instituție care face începuturile învățământului superior în Țara Românească. Primul ei

⁶ Ștefan Bârsăneanu, *Educația, învățământul, gândirea pedagogică în România*, Dicționar cronologic, București, 1978, p. 15.

⁷ Onisifor Ghibu, *Din istoria literaturii și didacticii românești...*, p. 125.

⁸ V. Grigore Borgovanu, *Istoria pedagogiei...*, pp. 237-239.

⁹ *Ibidem*, p. 245.

¹⁰ Șt. Bârsănescu, *Istoria pedagogiei*, București, 1941, pp. 25-26.

director a fost Sevastos Kymenitip, fost profesor la Academia din Constantinopol. Programul prevedea, pe fondul unei culturi formată din *artes liberales*, cursuri de *facultas atrium*¹¹.

Personalitatea mitropolitului Iacob Stamati își lasă amprenta în istorie și prin memoriul care cuprinde prima legiuire a școlilor românești (1798), cu dispoziții speciale pentru zidirea de școli, organizarea materială cu danii de la preoți și mănăstiri, ridicând problema asupra dascălilor greci ca aceștia să nu mai învețe greșit pe ucenici, „să cetească ca papagalii, să învețe canoanele pe de rost, nimic înțelegând”. Dispozițiile sunt și pentru ucenici care trebuie „să aibă dragoste către dascăli, cinste și supunere, fiind datori să ia aminte învățăturile; al doilea să aibă bună rânduială și liniște; al treilea să aibă unire între dânșii”¹². Mitropolitul însuși cerceta pe profesorii școlilor dacă își fac datoria „față de elevi, să-i învețe precum se cade și să-i procopsească”¹³.

Paralel, în Țara Românească, domnitorul dădea poruncă ispravnicilor din județe „să așeze dascăli de ispravă, să învețe copiii, pe la mănăstiri, în târguri și în satele mari”. La 1 septembrie 1783 se prevedea în bugetul statului, ca școala de la Sfântul Gheorghe Vechi „să aibă doi dascăli, școlile domnești din Craiova, Câmpulung, Târgoviște, Slatina, cu dascăli în slavonește, iar cea din Focșani cu unul de carte slavonească și grecească”¹⁴. Sfârșitul sec. al XVIII-lea marchează lupta pentru înlocuirea limbii grecești, în care se țineau cursurile, cu limba română. În anul 1818, școala de la „Sfântul Sava” se împarte în două: dascălii greci se instalează cu elevii lor la Schitu Măgureanu (unde școala își încheie activitatea în 1821), iar a doua grupare rămâne la Sfântul Sava, unde Gheorghe Lazăr ținea în limba română cursuri de filosofie și științe ingineresti¹⁵.

Încurajate de către domnitori și mitropoliți, școlile primare se vor organiza și prin satele mai mari, cum am amintit: așa este atestat angajamentul dascălului Popa Alexandru din satul Obilești (Ilfov), spre a-i învăța carte românească pe copiii din sat și din împrejurimi, în schimbul a cinci taleri pe lună. Contractul, care precizează și sarcinile dascălului – „să am a strânge copiii, să-i învăț carte,

---

¹¹ Despre suflet; despre naștere și pieire; despre cer – în cadrul teologiei. Mai studiau: astronomie, logică, retorică și metafizică. Cele din urmă erau predate în spiritul doctrinei neoaristotelice, care exercita în cele două Țări Române o influență constantă: în Moldova, la Colegiul lui Vasile Lupu (1640–1645), iar în Țara Românească la Frontisterion (1640–1674), școală înființată cu sprijinul domnului Gheorghe Duca, în chiliile Mănăstirii Cotroceni (1673).

¹² V. Grigore Borgovanu, *Istoria pedagogiei...*, p. 289.

¹³ *Ibidem*, p. 298.

¹⁴ *Ibidem*, p. 293.

¹⁵ Gheorghe Lazăr și Gheorghe Asachi sunt considerați în istoria pedagogiei românești întemeietori ai învățământului românesc în Țara Românească și Moldova. În anul 1818 ei organizau învățământul astfel:

A. „Cei mai slăbănogi sau de tot nedeprinși rânduiți la dascăli de jos mai întâi, unde vor învăța: cunoașterea slovelor și slovenirea cuvincioasă; cunoașterea numerelor; cetirea desăvârșită; catehismul și istoria biblicească; Testamentul Nou și Testamentul Vechi.

cântări, slovă, să-i obicinuiesc a păși la biserică, să-i obicinuiesc a vorbi vorbe de cinste, ferindu-se de ocări și vorbe necuviincioase și alte fapte netrebnice ce sunt stricătoare și trupește și sufletește”¹⁶, ne oferă o sumară imagine a conținutului învățământului din mediul rural de la sfârșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea.

În 1792 la 21 octombrie, domnul Țării Românești, Alexandru Moruzi, după ce aprobă alegerea lui Ștefan ca dascăl la școala de la biserica Obedeanu din Craiova, hotărăște „să fie primiți la școală și alți copii cât vor vrea să fie la învățătură”, „ca să învețe toți fără plată, ca la o școală domnească”¹⁷.

În 1822, cu venirea la domnie a lui Grigore Ghica al IV-lea, s-a hotărât desființarea școlilor grecești din Țara Românească și înființarea unei noi Eforii românești, ce se va îngriji de înființarea de școli, în fiecare reședință de județ. La sosirea în țară a lui Grigore Ghica Vodă, Gheorghe Lazăr a ținut un discurs în care spunea că regenerarea țării nu poate veni decât prin respectarea muncii celor ce „asudă din revărsatul zorilor dimineții, până noaptea târziu și prin educație”¹⁸. Succesorul la domnie, Ioan Sadu Sturza, acceptă formarea epitropiei învățăturilor publice din Moldova, semnată de Veniamin Costachi și Gheorghe Asachi, care propun un proiect de organizare a unei școli normale și a unui gimnaziu pe lângă Biserica „Sfinții Trei Ierarhi”, cursuri care se și deschid la 23 ianuarie 1828. Din 1838 intră în vigoare în Țara Românească și Moldova Regulamentul Organic, care prevedea printre altele și proclamarea limbii române ca limbă a statului, a bisericii, a justiției și, implicit, a școlii.

Prin sosirea la tron a domnitorului Alexandru Ioan Cuza și prin unirea Țării Românești cu Moldova, la 24 ianuarie 1859, se deschide o nouă etapă în dezvoltarea școlilor românești și a învățământului în general. La sfârșitul anului școlar 1859–1860, învățământul în Țara Românească era reprezentat prin 2435 de școli, cu 2618 învățători și 65.346 școlari. Cele 2435 instituții de învățământ cuprindeau toate tipurile de școli și internate de băieți și fete, publice sau particulare. Dintre acestea, 2129 erau școli sătești, frecventate de elevii din 2491 de comune. La 25 noiembrie 1864, Alexandru Ioan Cuza promulga „Legea instrucțiunii publice”, cea dintâi legiuire școlară care prevedea un sistem de învățământ unitar pentru ambele Principate. Prevederile legii se extind asupra tuturor instituțiilor de învățământ și asupra tuturor gradelor de învățământ: elementar, secundar și superior. Legea prevedea obligativitatea învățământului primar între 8 și 12 ani și făcea pentru prima dată loc egalității la învățătură a fetelor în raport cu băieții. Legea n-a fost pusă în aplicare dintru început, dar este merituosă, deoarece în țările din Occident nu se pusese încă problema obligativității învățământului

---

B. ...altă tagmă de învățături și anume: gramatică, poetică, mitologie, geografie, retorică, aritmetică, geometrie, gheodezie sau ingineria câmpului, economie, arhitectură. Tagma filosofiei, retoricii și tagma juridică...” (G. G. Torilescu, „Învățământul românesc” în *Revistă pentru istorie, arheologie și filosofie*, An I-II, pp. 463-469).

¹⁶ Șt. Bârsănescu, *Istoria pedagogiei...*, p. 49.

¹⁷ *Ibidem*, p. 50.

primar printr-o lege. Situația învățământului românesc se va îmbunătăți prin râvna viitorilor miniștri ai instrucției publice: Titu Maiorescu (anul 1867), Dimitrie Sturza (1870) și Tache Ionescu (1893).

În 1896, la 30 aprilie, se votează „Legea asupra învățământului primar și normal-primar”¹⁹, propusă și întărită sub ministeriatul lui Petre Poni. Ea înlătură împărțirea școlilor primare în mai multe categorii, proclamă un învățământ unic pentru orașe și sate, cu singura deosebire a duratei studiilor (la sate de 5 ani, la orașe de 4 ani). Legea introducea obligativitatea înființării de școli primare oriunde se aflau 40 de copii și se prevedea, pentru prima dată, înființarea de grădinițe pentru copii în mediu rural, precum și cursuri pentru adulți. Până la formarea Statului Național Unitar Român, în 1918, școlile primare din Țara Românească și din Moldova s-au dezvoltat prin pregătirea profesorilor, prin legi și planuri de învățământ adecvate, permițând formarea unor școli secundare și superioare, cu diferite profiluri de meserii.

În Transilvania²⁰, evoluția școlilor a fost alta, la fel contextul politic în care românii s-au luptat pentru dăinuirea lor ca neam și limbă. Vom puncta evenimentele mai importante din viața școlii românești din Transilvania până la 1918, anul Marii Uniri. Prima școală, organizată din inițiativa episcopului Gherhardus, urmărea pregătirea de canonici, având în programul de studii gramatica latină, teologia, retorica și muzica. Începută cu 30 de elevi, școala este menționată în 1080, în scrisoarea hagiografică „Viața Sfântului Gherhardus”. În 1235, o bulă papală adresată episcopului de Milcovia (Focșani) îl informează pe acesta că vlădicii schismatici (ortodocși) „își predică învățătura lor greșită poporului valah”²¹, cerându-i să-i combată, la rândul său, prin predici. Avem aici confirmarea existenței unui învățământ prin predică în Țările Române. După 1300 iau ființă școli mănăstirești ortodoxe la mănăstirile Peri, Vad, Scorei, Prislop și Jeud (aceasta din urmă la 1364)²².

La Brașov apare prima carte tipărită de Coresi, *Octoihul*, la 14 ianuarie 1583, căreia i-au urmat: *Apostolul*, *Psaltirea*, *Cazania*, *Molitfelnicul*, *Liturghierul*, *Evangeliarul* și *Pravila*. Cărțile tipărite de Coresi marchează momentul introducerii limbii române în literatura religioasă. Acestea au servit și ca manuale didactice până la apariția primei bucoavne în 1699. Brașovul este și primul oraș în care se introduce învățământul religios în limba română la școala din Scheii Brașovului (1559), cu două secțiuni: una de școală începătoare, iar cealaltă, un curs de pregătire a învățătorilor.

¹⁸ *Ibidem*, p. 60.

¹⁹ *Ibidem*, p. 60.

²⁰ Pentru situația învățământului în școlile din Transilvania, vezi: Lazar Triteanu, *Școala noastră 1850-1916*, Sibiu, 1919; *** *Școlile primare ortodoxe romane din dieceza Aradului - o circulară și un protest*, Arad, 1922; *** *Adunarea Cuvânterilor comisarilor din anii 1863 și 1864*, Sibiu, 1864.

²¹ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, București, 1980, Vol. I, p. 201.

²² *Ibidem*, p. 371.

Școala românească din Transilvania avea să se dezvolte cu mare greutate în mijlocul religiilor protestantă și catolică, românii fiindu-le interzis multă vreme să întemeieze școli în limba lor. Biserica și școala românească au ieșit însă călitate din aceste confruntări culturale și religioase. Așadar, după ce încă din 1581 iezuiții organizau o Universitate în Cluj cu 3 facultăți - Teologie, Filologie și Drept -, tinerii români n-au avut acces la o școală superioară până în 1598, când, odată cu înființarea Gimnaziului din Sibiu, vor fi sintetizate principiile pedagogice ale lui Georg Dietrich, rectorul școlii, fost elev al umanistului Sturm la Strassbourg.

În 1634 ia ființă la Satu Mare un gimnaziu devenit în 1863 „Gymnasium regium”, care din 1919 va purta numele de Liceul „Mihai Eminescu”, cu secția română și maghiară. Episcopul Partenie II Cărturarul, episcop de Caransebeș, adresează nobililor și cnezilor din ținut o scrisoare prin care, motivând că „toate neamurile se grăbesc la învățătură, iar învățătura scârja de aur este”, îi anunță că din dania sa, reorganizează vechea școală din chiliile mănăstirii Sfântul Gheorghe, transformând-o în școală de gramatică românească de trei ani și îi invită pe nobili și cnezi să-și dea copiii aici, ca să o sprijine bănește. Școala a existat până în 1761²³.

Sinodul de la Alba Iulia al Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania hotărăște în 1675 suspendarea preoților care nu slujeau în limba română. Această măsură impune limba română ca limbă de cult, precum și ca limbă de predare a religiei în școlile satești pe lângă parohii. Iată ce spunea Mitropolitul Sava Brancovici în acest sinod local în subpunctele șase și șapte: „Care creștini nu vor învăța «Tatăl nostru», «Credeul» și cele «Zece porunci», unii ca aceia vor fi fără Legea lui Dumnezeu. Iară pentru ca să mai întărească și pruncii nefiindu sculă unde să învețe tot creștinul, să-și ducă pruncii la beserică și popa, după ce va isprăvi slujba beserecei, să facă știre, cum să strângă pruncii la beserică, să-i învețe, cum iaste scris mai sus”²⁴. Aceasta este o mărturie clară a existenței unor școli parohiale în care copiii învățau noțiunile de bază ale religiei creștine ortodoxe, odată cu primele „buchii”.

Viața tinerilor români care doreau să purceadă la studii mai înalte era foarte grea: o anchetă făcută din Ordinul curții din Viena, în 1721, arată că, în ciuda progresului învățământului din Transilvania, autoritățile se împotrivesc trimiterii copiilor români la învățătură: „se prind și se leagă cu mâinile la spate și-i aduc îndărăt chiar pe fiii preoților români care vor să meargă la școală”²⁵.

După anul 1700, anul unirii unei părți a românilor ortodocși cu Roma, școlile unite se dezvoltă separat de școlile românești ale Bisericii-mamă. Așa aflăm din hotărârile sinodului unit ținut la Mănăstirea Cluj, în primăvara anului 1728, ca nici un unit să nu-și trimită copiii la școlile

²³ Șt. Bârsănescu, *Istoria pedagogiei...*, p. 24.

²⁴ Onisifor Ghibu, *Din istoria literaturii și didacticii românești...*, p. 123.

²⁵ *Ibidem*, p. 125.

schismaticilor și ereticilor ortodocși, iar cei ce nu țin seama de hotărâre, să fie pedepsiți să plătească 24 florini, dacă sunt protopopi sau popi și 12 florini dacă sunt mireni. Acest lucru ne face să ne gândim la bunul renume al școlilor ortodoxe, dacă ele erau asaltate și de fiii uniților, care cu greu renunțau să nu le mai frecventeze. Mitropoliții din Transilvania obligau în scris pe preoții din Cluj să aducă la școală „copiii prostimii de la trei ani în sus”, spre a-i învăța *Catehismul*. Este o primă încercare de instituire a obligativității școlare. În 1754, la 21 octombrie, are loc inaugurarea solemnă a „Centrului școlar Blaj”, când se organizează, pe lângă vechea școală românească de obște, un gimnaziu-școală în limba latină a unui seminar²⁶.

Episcopul Grigore Maior (1773-1782) se va ocupa de școala normală. În 1772 se înființase în cadrul gimnaziului o catedră de teologie și filosofie, unde Samuel Micu inaugurează cursul de etică, completat apoi de un curs de logică și unul de metafizică. Închis în urma Revoluției de la 1848, Centrul se redeschide în 1851, ca așezământ de stat, însă fără curs superior. Printre profesorii școlii, care avansează ideea ca tinerii să urmeze școli înalte la Roma și la Viena în urma actului „unirii de la 1700”, s-au numărat vestiții cărturari: Samuel Micu, Petru Maior, Gheorghe Șincai, Gheorghe Barițiu, Simion Bărnuțiu, Al. Papiu-Ilarian și Timotei Cipariu, care i-au imprimat școlii o orientare de emancipare național-religios-politică a românilor. Datorită acestei școli mai ales, Blajul a devenit leagănul școlii ardelenene. Tot de aici a pornit mai târziu curentul latinist care, cu toate exagerările sale în materie de limbă, prin demonstrarea originii romane a latinității limbii și poporului român, are o contribuție importantă la lupta pentru unitatea națională a românilor din toate provinciile. Școala Ardeleană ia ființă în 1774 dintr-un cerc de cărturari români, care urmărea pe plan școlar luminarea poporului român prin școli, determinând astfel o mișcare pedagogică de dezvoltare a învățământului național, cu puternice ecouri și în evoluția educației din Țara Românească și Moldova.

După 1784, când limba germană era declarată limbă oficială în Transilvania, Ioan Pinariu-Molnov stăruia pentru înființarea de școli românești ortodoxe în Transilvania. Argumentându-și stăruința cu observații făcute cu ocazia unei călătorii în Principatele române²⁷, el vorbește de 282 de tineri ardeleni ortodocși care învață în școlile mănăstirești din București, Argeș, Mănăstirea *Dintr-un lemn* și care, „vor fi pierduți” pentru Transilvania, fapt ce s-ar fi evitat dacă românii neuniți ar fi avut și ei un învățământ în limba română. În anul 1812 ia ființă Preparandia din Arad, prima școală normală stabilă din Banat, având ca director pe Dimitrie Țichindeal, alături de alți profesori: Iosif Iorgovici,

²⁶ Organizarea și funcționarea școlilor a fost reglementată prin trei „ordinațiuni” date de episcopul Petre Pavel Aron: „1. Publicarea școalelor ce s-au dat la Blaj în anul 1754, stabilește prețuirea Școlii de obște, de cetanie, cântare și scriere pentru cei de toată vârsta. 2. Se referă la materiile de învățământ și conține indicații metodice. 3. Privește corpul profesoral al școlilor”.

²⁷ Șt. Bârsănescu, *Istoria pedagogiei...*, p. 24.

Constantin Diaconovici-Lega, Alexandru Gavra. Aceștia crează o mișcare pedagogică cu influențe în întreg Banatul, în Transilvania și peste munți. După înfrângerea Revoluției din 1848, în Transilvania sunt închise școlile tuturor naționalităților, fiind cu deosebire afectat învățământul de grad mediu; de altfel, aceeași soartă au avut-o și școlile din Țara Românească și Moldova. Reorganizarea școlii Românești din Transilvania are loc abia în 1859, când școala primară era prevăzută cu „trei clase normale cu șase despărțăminte”²⁸. Tot acum, printr-un decret guvernamental, se stabilește obligativitatea școlară pentru toți copiii de ambele sexe, între 6 și 12 ani și între 12 și 15 ani la sate și orașe, prevăzând și pedepse pentru părinții recalcitrați.

După anul 1880, situația învățământului românesc din Transilvania se înrăutățește prin votarea de către parlamentul ungar a două legi școlare, prin care se accentua acțiunea de maghiarizare a învățământului secundar. Replica românească e condusă de George Barițiu care, în 1883, la 25 februarie, desfășoară la Sibiu o adunare de protest împotriva acestor legi, promulgată de parlamentul ungar. Manifestații asemănătoare au loc la Blaj, Deva și în alte localități din Transilvania. Acțiunea de maghiarizare a culminat cu votarea legii școlare din 1906, 26 aprilie, a lui Albert Apponyi, ministrul cultelor și instrucțiunii, numit în popor „codul penal al lui Apponyi”, din pricina legilor represive cuprinse în ea, care vizau desființarea școlilor românești slovace și sârbești și maghiarizarea forțată a elevilor aparținând acestor naționalități, prin introducerea limbii maghiare ca limbă de predare la toate școlile de pe teritoriul regatului ungar.

Unirea Transilvaniei cu România va însemna și o unificare a învățământului pe întreg teritoriul României. Se înmulțesc școlile primare și secundare, iau ființă noi școli profesionale și pe meserii, institute și facultăți sau academii, de stat și particulare. Pentru întreaga Românie, la 26 iulie 1924 se votează „Legea învățământului primar-normal”, care însemna o organizare unitară pe țară și se prevedea obligativitatea și gratuitatea învățământului primar.

Perioada interbelică este o perioadă prolifică pentru școala românească, o perioadă ce dezvoltă o tradiție culturală care avea să dăinuie peste veacuri și să renască abia după 1989. Vorbim de o tradiție culturală, dar și religioasă, în care ora de religie și lecția de religie erau ceva obișnuit și firesc. Din programele de învățământ ale vremii se poate observa că această orientare n-a lipsit niciodată din viața școlărilor primari. Am analizat apariția și evoluția școlilor în țara noastră pentru a vedea că marile personalități bisericești, oamenii politici și domnitorii erau serios preocupați de instrucția și luminarea minții școlărilor, vizând deosebi educația religioasă și morală, pentru „buna cuviință a copiilor”²⁹.

---

²⁸ *Ibidem*, p. 168.

²⁹ Nicolae Iorga, *Istoria învățământului românesc...*, pp. 123-124.

Ce s-a petrecut însă în cei 45 de ani de comunism? O secetă spirituală pustiitoare prin școlile românești, dar care n-a putut distruge rădăcinile ontologice ale sufletelor inocente ale copilașilor. S-a produs un vid spiritual și o criză de identitate a conștiinței persoanei umane: cine sunt, de unde vin, încotro merg? O lipsă de sens a existenței, cu încercări de a fi înlocuită prin hibridi: ideologie, idolatrie, politică, viziune fals științifică sau practici pseudo-spirituale. În spiritul autentic al Ortodoxiei românești, chipul lui Dumnezeu din om poate fi întunecat pentru o vreme de nori sumbri; se pot produce pervertiri în inimă, slăbănogeli în voință, însă în adânc nu poate fi distrus niciodată. Jertfa este actul original al oricărei existențe; prin jertfă și iubire s-a creat lumea, prin jertfă și înviere s-a mântuit, prin jertfa fiilor neamului românesc, înrădăcinată în jertfa Fiului lui Dumnezeu, se rezidește țara noastră, iar copiii cer acum învățătură creștină. Cer acum reintroducerea lecției și orei de religie în școală. Asupra noastră apasă o răspundere grea în fața lor și a lui Dumnezeu, a Mântuitorului care a spus: „Lăsați copiii să vină la Mine, că a unora ca aceștia este împărăția cerurilor” (*Matei 29, 14*).

2. CONȚINUTUL ÎNVĂȚĂMÂNTULUI RELIGIOS ÎN PRIMELE ȘCOLI ROMÂNEȘTI

2.1. PRIMELE MANUALE DE ÎNVĂȚĂMÂNT RELIGIOS. BUCOAVNELE

Bucoavnele sau Bucvariile sunt primele cărți de școală care aveau drept scop învățătura „buchiilor”, silabisirea și citirea corectă. Pentru noi, important este faptul că toate Bucoavnele apărute cuprindeau învățăturile fundamentale ale credinței. Cea dintâi carte de școală românească apare la 1699 în cel mai important centru cultural și bisericesc de până atunci, în Bălgrad (Alba Iulia). Titlul este următorul: „Bucoavna, ce are în sine deprinderea învățaturii copiiloru la carte și simbolulu credinței creștinești, diece porunci ale legii vechi și ale celei noua, șiepte taine ale Bisericii Resăritului, iproci. Cu voia pre șantitului chiru Atanasie, mitropolitul tierai Ardealului. Acumu întîiu întru-acestu chipu tocmită și tipărită, în santa mitropolia în Bălgradu de Mihaiu Istvanovici tipografulu. Anul Domnului 1699”³⁰.

Această Bucoavnă a fost tipărită în preajma marilor frământări ale Bisericii românești din Transilvania; conținutul său este pur ortodox, apare înainte de uniație, probabil din ordinul lui Constantin Brâncoveanu, care vroia să pună o piatră solidă la edificiul național al drept credincioșilor de aici. Atanasie Anghel fusese nou ales mitropolit, cu toate îndrumările și îndatoririle, jurând că va păstra credința străbună. Bucoavna a fost redactată de tipograful lui Constantin Brâncoveanu, Mihai

³⁰ Onisifor Ghibu, *Din istoria literaturii și didacticii românești*, p. 32.

Istvanovici, după limbajul curent de astăzi și luată de Atanasie în Transilvania (după hirotonisirea lui la București), grăbindu-se să o tipărească la Alba Iulia.

Bucoavna are 66 de pagini, cuprinzând la început alfabetarul chirilic, vocale, diftongi, consoane, exerciții de silabisire, după care urmează partea de lectură propriu-zisă, care constă exclusiv din rugăciuni și alte texte cu conținut pur religios și anume: „rugăciune când va să înceapă copilul la învățat, rugăciunea dimineții (*Împărate ceresc, Prea Sfânta Treime, Tatăl nostru și Din somn, sculându-mă*), apoi Simbolul credinței și simbolul Sfântului Atanasie, cele zece porunci, cele două porunci de căpetenie ale legii vechi și cele șase desăvârșiri ale legii noi. Tratează apoi pe larg despre cele șapte Taine, prin întrebări și răspunsuri cu trimiteri la Sfânta Scriptură. La sfârșit, cele trei fapte bune ale blagosloveniei, cele șapte daruri și cele douăsprezece roduri ale Sfântului Duh, cele șapte lucruri ale milei trupești și cele patru lucruri mai de apoi ale omului”³¹.

Nu știm care a fost tirajul acestei bucoavne, dar se presupune că ea n-a ajuns în toate colțurile Transilvaniei, mulți copii învățând să citească în continuare pe cărțile tipărite de Coresi încă din 1557–1583 (*Octoih, Apostol, Psaltire, Cazanie, Liturghier*). Au trecut 45 de ani până a apărut cea de a doua bucoavnă, de data aceasta la Cluj, în 1744. Aceasta prezintă, pe lângă literele în chirilică, și alfabetul latin. Este întocmită după modelul primei bucoavne, începând cu deprinderea alfabetului și învățarea scrisului și cititului, apoi cu câteva întrebări și răspunsuri, din care redăm un exemplu:

„Ce trebuie și se cade să știe pruncul și tot omul pe această lume?” Răspuns: „Că este Dumnezeu, care va plăti tuturor după fapta lor, celor care bine vor trăi și vor face bine, bine le va da Domnul, iară celor răi, răul”³². Urmează rugăciunile, simbolul de credință, tainele și celelalte din bucoavna de la 1699. În anul 1726 apare la Râmnic, în Țara Românească, prin grija tipografului Ilie de la Cernavodă, „Întâia învățătură către tineri”, bucoavnă cu text paralel, slavon și român, prima carte tipărită în Țara Românească în această perioadă, în scop didactic. Aceasta are o „Predoslavie către provoslavnicii creștini”, aparținând episcopului Grigorie de Râmnic, care afirmă că dascălii care sunt „clirici” trebuie să învețe mai întâi ei înșiși, pe de rost cartea, ca astfel să le poată preda mai cu succes ucenicilor³³. Această Bucoavnă aduce nou învățături despre rânduiala Vecerniei, Utreniei și Sfintei Liturghii cu răspunsuri. În Moldova, primul „Bucovar sau începere de învățătură” se tipărește la Iași în

³¹ G. Silagi, *Istoria pedagogiei Românești*, București, 1958, p. 153. Observăm din cuprins că Bucoavna avea un conținut exclusiv religios, pur ortodox. Putem spune că cei ce învățau în acea vreme în școlile parohiale existente aveau privilegiul de a-și însuși noțiunile de bază ale catehismului, odată cu primele bucoavne. Dar nu numai la popoarele din Răsărit prima carte de școală avea un caracter religios, ci și la școlile apusene. Vechile abecedare franceze se numeau *Croix de par Dieu* sau *Croix de Jesus*, de la icoana Răstignirii Domnului, pe care o așezau pe copertă. Cuprinsul era pur religios (Ch. Defradan, *Dictionnaire de Pedagogie*, publié sous la direction de F. Buisson, Vol. I, pp. 2-3).

³² Onisifor Ghibu, *Din istoria literaturii și didacticii românești...*, p. 41.

³³ C. Erbiceanu, „Bucoavna de la Râmnic”, în *BOR*, Anul XII, nr. 7-8/1921, p. 492.

1755, în pravoslavia căruia mitropolitul Iacob Putneanul exprimă ideea necesității unui învățământ obligatoriu, cerând tuturor preoților să deschidă școli și să poruncească părinților să-și dea copiii la învățătură. Astăzi se mai păstrează un singur exemplar degradat, în Biblioteca Academiei Române.

A doua jumătate a secolului al XVIII-lea a fost o perioadă grea pentru toate provinciile istorice românești: în Transilvania, edictele date de împărăteasa Maria Tereza la 23 mai 1746 interziceau importul cărților de orice fel din Țările Române și atunci Bucoavnele pentru românii din Ardeal se vor tipări de acum la Viena, la Blaj, Buda, Sibiu sau Brașov, părăsind uneori conținutul religios și îmbrăcând o tentă politică de maghiarizare. În Principatele Române, cultura grecească copleșea orice manifestare de ordin cultural. Mai ales pe teren școlar, totul se reducea la cultura grecească, cu cărți de școală aduse de la Atena și Constantinopol. Este drept că Bucoavnele aveau un cuprins curat religios și cuprindeau cele „trebuincioase pentru mântuire”, dar între Bucoavna de la Iași a lui Iacob Putneanul (1755) și până la venirea lui Gheorghe Lazăr la București, nu a mai apărut altă tipăritură în românește, ci doar în limba greacă.

2.2. ABECEDARELE

Primul Abecedar este cel apărut la Sibiu, în anul 1828, sub titlul *Abecedă înlesnitor pentru învățătura copiilor*, avându-l autor pe Grigorie Pleșoianul, ucenic al lui Gheorghe Lazăr. Asemănător prin conținut cu Bucoavna, aduce nou faptul că Abecedarul nu urmărește doar a învăța «slova» pe copii, ci și cele mai profunde idei religioase, de conduită și chiar politice, pe care se poate baza viața unei societăți și a unei țări³⁴.

Abecedarul de la Sibiu avea un conținut religios cu idei morale înalte, dar îmbrăca pe alocuri și o tentă națională; de aceea a fost numit și „Evanghelia națională”. Reproducem o rugăciune din cuprinsul său, care relevă acest lucru: „Dumnezeule prea bune, Tu care n-ai făcut pe nici un om ca să fie necăjit, ci voiești ca toate făpturile să se bucure de ființa lor, scoboară lumina Ta peste noi și peste

³⁴ De ce trebuie să mulțumim lui Dumnezeu? „Noi trebuie să mulțumim lui Dumnezeu că ne-a făcut cu minte și cuvântare ca să gândim și să arătăm prin glas lucrurile de care gândim. Trebuie să mulțumim lui Dumnezeu încă, pentru că ne-a făcut trupurile noastre așa de minunate și îndemânate, încât putem face orice voim. Cu mâinile putem să scriem, să împletim și altele (...). Cu picioarele putem să umblăm, să sărim, să alergăm, să jucăm. Mai trebuie să mulțumim lui Dumnezeu, că ne-a dat cinci organe simțitoare cu care pricepem, toate câte sunt și câte se fac împrejurul nostru. Aceste organe sunt: vederea, auzirea, mirosirea, gustul și pipăirea (...). Mădularile trupului nostru poate n-ar fi așa de sănătoase dacă părinții noștri nu ar fi îngrijit de noi când am fost mici. Urmează dar să mulțumim lui Dumnezeu că ne-a dat așa buni părinți care îngrijesc acum și pentru creșterea minții noastre (...). Trebuie să ne rugăm lui Dumnezeu ca să ne ție sănătoși spre a putea face toate lucrurile ce ne sunt spre trebuință fericirii noastre și ca să ne dea gând bun a urî lenea și a iubi bărbăția. A urî tirania, nedreptatea și a iubi patriotismul, dreptatea și pe cei care fac bine patriei și neamului românesc. Iar când ne rugăm, trebuie să ne rugăm cu inimile și cu sufletele noastre, fără vorbe și zgomot, pentru că Dumnezeu nu caută la acelea care vorbesc

toți cei mari ai patriei noastre, ca văzând binele, să-i îmbrățișăm și să nu mai fim necăjiți de aici înainte; fă pe toți românii să iubească dreptatea și unirea, ca să poată împărții dragostea națională și între ei. Amin”³⁵.

Al doilea Abecedar va apărea la Brașov în 1848³⁶. Acesta are un moto pe pagina a doua către copii: „Să învățați; să vă păziți sănătatea, să respectați cele sfinte, să vă iubiți neamul și Patria, să vă iubiți unul pe altul și să nu credeți nimicurile”. Noile abecedare apărute în țara noastră după cel de la Brașov (1848) nu vor mai fi anonime, ci cu autor care semnează alcătuirea Abecedarului. Așa apare primul Abecedar modern la Sibiu, în 1861, *Abțâdaru pentru școalele populare române*, semnat de Zaharia Boiu³⁷. Iată ce spune acesta despre menirea Abecedarului său: „Bineînțeles că cea dintâi datorie a Abecedarului este să introducă în religiozitate și moralitate. Ceea ce este aspirarea sau suflarea pentru viața din afară, aceea e religiozitatea și moralitatea pentru viața cea dinlăuntru (...) precum organismul trupului fără de acea trebuie să peară, așa și viața dinlăuntru fără religiozitate și moralitate, trebuie să se stingă”³⁸. Desigur că acest abecedar nu le va oferi copiilor un învățământ dogmatic, ci el va ține cont de cuvintele Sfântului Apostol: „Cu lapte v-am hrănit, nu cu bucate, căci încă nu puteți mânca” (*I Corinteni* 3, 2). Despre efectul pe care Abecedarul îl va avea asupra copiilor, tot Boiu spune: „el arată băiatului mărimea și bunătatea și înțelepciunea Ziditorului, în icoana cea vie a fapturilor lui. Floricica laudă pe Dumnezeu pentru că a îmbrăcat-o așa frumos (...). Învățăături morale lungi în adinsu nu s-au dat nicăierea pentru că religiozitatea trebuie să intre în copilul mai multu prin simțire, prin inimă, decâtu prin minte, și mai multu prin exemplul celor crescuți, decât prin cuvintele lor”³⁹.

---

oamenii din gură, ci caută la acelea care cugetă cu inimile lor.” (Onisifor Ghibu, *Din istoria literaturii și didacticii românești...*, pp. 121-132).

³⁵ *Ibidem*, p. 124.

³⁶ Conținut: „Cap. I: Începuturi de litere și împreunarea lor.

Cap. II: Reguli morale: 1. Dimineța; 2. Pe drum; 3. În școală; 4. În biserică; 5. La masă; 6. În tot locul; 7. Seara.

Cap. III: Ferirea de primejdii. Un bătrân, ca să ferească pe micii săi nepoți, le spusă oarecare întâmplări și-i povățuiește: 1. De ape; 2. De sărire; 3. De gheață; 4. De moară; 5. De puț sau fântâni; 6. De locuri înalte; 7. De arme.

Cap. IV: Povățuiri morale și rugăciuni. 1. Frăția între copii; 2. Fă bine și celui ce te urăște; 3. Rugăciunea dimineții; 4. Rugăciunea mesei; 5. Rugăciunea de seară; 6. Sâmbătă seara; 7. Duminică dimineța; 8. Pentru mântuirea păcatelor; 9. De Sfânta cuminecătură.

Cap. V: Curățenia trupului și sănătatea (curățenia mâinilor, îmbrăcămînții, trupului).

Cap. VI: Alte sfinte rugăciuni; pentru cei mâhniți la suflet; diferite tropare și irmoase ale sărbătorilor (15 la număr); nouă porunci ale bisericii; șapte fapte ale milei sufletești și trupesti; tablele legii; trei sfaturi ale Evangheliei, patru bunătăți ale sufletului, patru bunătăți ale trupului, șapte păcate de moarte; șapte faceri de bine împotriva acestora; cele patru păcate strigătoare la ceruri; șase păcate împotriva Duhului Sfânt; cele nouă fericiri.

Cap. VII: De trup, sărbători, superstiții”.

³⁷ Zaharia Boiu (1834–1903), originar din Sighișoara, a urmat cursurile liceului din acest oraș și ale Institutului de Teologie din Sibiu, după care a funcționat aici ca profesor. A studiat pedagogia la Universitatea din Lipsca; este autor de valoroase manuale didactice și de educație, între care *Despre elementul național al educației*” (1884), *apud* Șt. Bărsănescu, *Istoria pedagogiei...*, p. 253.

³⁸ *Ibidem*, p. 256.

³⁹ Onisifor Ghibu, *Din istoria literaturii și didacticii românești...*, p. 221.

Dacă nu avem documente precise care să mărturisească direct cum se făcea educația religioasă a copiilor în această perioadă și cum îl receptau pe Hristos în școală, conținutul Abecedarelor și al Bucoavnelor mărturisește că tradițiile sănătoase ale școlii românești erau întemeiate pe educația religioasă și morală a copiilor. Chiar și în perioadele mai grele pentru poporul român, în care cărțile și manualele erau cenzurate de stăpânirea străină, religiozitatea și morala sănătoasă creștină n-a lipsit din școala românească.

2.3. CĂRȚILE DE CITIRE⁴⁰

Cele dintâi cărți folosite în școli, după bucoavnă sau abecedar, au fost, până către sfârșitul sec. al XVIII-lea (și chiar după aceea), cărțile bisericești: *Ceaslovul*, *Psaltirea*, *Octoihul*, *Sfintele Evanghelii*, *Mineile* cu viețile sfinților ș.a. Diacul și dascălul Teodor Hibardi din orașul Sighet scria sau copia, încă de la 1820, un Octoih „spre folosul pruncilor celor românești, spre treaba școalelor”⁴¹. Noul Testament se tipărea la Bălgrad (Alba-Iulia) încă din 1648 și acesta va servi o vreme îndelungată ca manual școlar; la fel *Ceaslovătul* din Bălgrad (1686), carte de cult, dar și de citire în școala elementară. Trebuie să amintim *Biblia* de la București (1688) și tipăriturile lui Coresi: *Octoihul*, *Apostolul*, *Cazania*, *Liturghierul* ș.a. folosite drept cărți de citire, după ce copiii parcurgeau bucoavna sau abecedarul. Prima carte de citire a apărut în 1777 la Viena, pentru românii din Transilvania: *Ducere de mână către cinste și dreptate*, pe care o prezentăm cu titlu informativ, deoarece ea se adresează mai mult adulților decât copiilor; are un conținut de orientare politico-socială ce viza populația românească din Transilvania: fiecare om să se resemneze cu situația materială și socială în care se află (fie nobil, fie iobag).

De aceea, nici după această carte situația nu s-a schimbat: „în mai mult de jumătate din școlile noastre nu e nici măcar vorbă de legendariu, sau carte de lectură, ci aceasta se împlinește – din mare râvnă națională – prin Ceaslov”⁴². Apare apoi la Sibiu, în 1905, *Cartea de citire* a lui Span, iarăși cu un conținut predominant religios sau legendar⁴³.

⁴⁰ „Cărțile de citire ar trebui să fie un obiect de îngrijire națională ca și textul Bibliei” (Mihai Eminescu, *Articole politice*, București, 1910, p. 56).

⁴¹ I. Bârlea, „Însemnări din Bisericele Maramureșului”, în *Studii și documente*, Vol. XVIII, nr. 17.

⁴² Visarion Roman, *Amicul școalei*, Sibiu, 1860, p. 377.

⁴³ „Patriarhii. Chemarea și călătoriile lui Avraam în Egipt și Canaan. Rugăciune pentru iertarea cetăților Sodoma și Gomora. Pustiirea Sodomei și Gomorei. Binecuvântarea lui Isaac, Iosif și frații săi. Călătoriile fiilor lui Iacob în Egipt. Iosif se descoperă fraților săi”. Urmează apoi legende, basme și poezii pentru copii (Legenda Crăciunului, Nașterea lui Hristos sau poezii de Șt. O. Iosif și O. Goga). Alte repere istorice în: Protoiereu I. Constantinescu, *Carte de Citire*, București, 1882.

Onisifor Ghibu vorbește despre un „incunabul”⁴⁴ românesc din sec. al XIX-lea, de o valoare inestimabilă. Viața poporului român din Transilvania trebuie înțeleasă așa cum a fost, în perioada stăpânirilor străine. Apariția acestui „Incunabul” este o răbufnire națională de afirmare a românismului. Deși se prezintă într-un mod simplu și sărăcăcios⁴⁵, Abecedarul tipărit în Transilvania între anii 1853–1870 are un tipar curat cu litere latine. Din acest exemplar s-au păstrat doar șase foi în Biblioteca Academiei Române. Probabil a circulat ilegal, după starea în care a ajuns. Sunt inteligibile doar frânturi de cuvinte și propoziții scurte: „Roma” , „au românii eroi?”, „limba mea e limba română”, „hora românească”, „Horea e nume”, „românii au șapte arhierei”, „națiunea română e foarte lățită”, „limba română e fiica limbii latine”.

3. LEGI ȘI REGULAMENTE

Am văzut că nașterea învățământului religios în școala românească este simultană cu începuturile învățământului în general. Cum era și firesc, nu se poate vorbi de la început de legi și regulamente propriu-zise, dar fiecare școală atestată este pecetluită cu un „hrisov” dat de către domnitor sau mitropolit, prin care se pun anumite baze de funcționare ale școlii⁴⁶.

Primul regulament pentru o școală din Transilvania apare în 1774, sub denumirea *Regulile directive pentru îmbunătățirea școlilor elementare sau triviale ilirice și valahice*, care oglindea tendința organizării școlare de către stat. Este interesant de semnalat că și învățământul religios a fost preluat când de Biserică, când de stat⁴⁷.

În 1831 intră în vigoare în Țara Românească și Moldova *Regulamentul organic* care, între multe sale prevederi, proclamă limba română ca limbă a Bisericii, a statului, a justiției și, implicit, a școlii. Pe baza acestui regulament, *Obștesca Adunare* din Țara Românească va aproba, în 11 februarie 1833, *Regulamentul învățăturilor publice*, aplicat în 1835 și în Moldova la inițiativa a doi învățați: Gh. Lazăr și Gh. Asachi. Legi de reorganizare a învățământului în Școala Primară au mai fost date în 1847,

⁴⁴ *Incunabul* = carte care datează din primii ani ai introducerii tiparului; carte foarte veche și prețioasă, reliefând mai mult importanța de document.

⁴⁵ Onisifir Ghibu, *Din istoria literaturii și didacticii românești...*, p. 321.

⁴⁶ Așa avem hrisovul de înființare la 1576 al Școlii de slavonie de la Sf. Gheorghe Vechi din București sau reformele lui Al. Ipsilanti din 1775-1776, de reorganizare a școlilor, după spiritul iluminist. Hrisovul lui Al. Ipsilanti are un caracter normativ de programă, de regulament și de orar, fiind aplicat atât școlii de la Sf. Sava, cât și celorlate școli din București și din țară. În acest hrisov apar și termeni de *pedagogie* și *pedagog*, în accepția lor modernă.

⁴⁷ Născut în Biserică dintru începuturi, a evoluat prin *Legea instrucțiunii publice* a lui Cuza, când învățământul religios va fi preluat de stat. Această situație a dăinuit până în 1932, când Biserica va organiza învățământul religios în școala primară și secundară, cu două ore pe săptămână, cei ce predau fiind cu precădere preoți. (Miron Cristea, „Învățământul religios”, în *BOR*, seria III, anul L, nr.1/1932, pp. 524-525.

1848 și 1850, care aduceau îmbunătățiri referitoare la programe, gratuități și încurajarea învățământului pentru ambele sexe.

La 25 noiembrie 1864, Al. Ioan Cuza promulgă *Legea instrucțiunii publice*, cea dintâi legiuire școlară, care prevedea un sistem de învățământ unitar pentru ambele principate, cu referire directă și la învățământul religios din școlile primare.

O lege de amploare este și cea din 1924, *Legea învățământului primar normal*, care se dădea învățământului primar o organizare unitară pe toată țara, iar în 1932-1933, sub păstorirea Patriarhului Miron Cristea, va apărea ultima lege care să consfințească învățământul religios în școala primară, înainte de sosirea valului comunist.

3.1. PLANURI ȘI PROGRAME DE ÎNVĂȚĂMÂNT RELIGIOS

La începuturile învățământului religios, fie în mănăstiri, în școli parohiale de oraș sau de sat, fie în școli propriu-zise, nu putem vorbi de programe sau planuri de învățământ, cum nu putem vorbi de nicio metodă specială de predare. Acolo unde era un preot mai iscusit, îi învăța într-un oarecare timp pe copii să citească, să spună rugăciuni, să cânte și îi învăța noțiunile de bază ale învățaturii de credință. Nu aveau programe de învățământ pentru că instrucția se făcea sporadic, cu un număr redus de copii, iar ideile pedagogice moderne vor pătrunde la noi mai târziu. Apariția Bucoavelor, a Abecedarelor și Cărților de citire impunea de la sine urmarea firescă a cuprinsului cărții respective. Aceasta ar fi o primă programă orientativă pentru învățător. Pentru a vedea care era stadiul educației religios-morale pe la sfârșitul secolului al XIX-lea, vom reda la note cuprinsul unui *Abecedar* al lui Sivestru Moldovan (1861-1915), apărut în mai multe ediții, cu îmbunătățiri la fiecare ediție⁴⁸. Observăm că lecția de religie, pe lângă citire, însemna: istorie biblică, rugăciune, sfaturi morale.

Perioda interbelică este cea mai prolifică în afirmarea valorilor culturale în țara noastră. Odată înfăptuită unirea tuturor românilor și desăvârșirea statului național unitar român la 1 decembrie 1918, au urmat o serie de realizări și în domeniul bisericesc. Proclamarea autocefaliei și autonomiei Bisericii noastre, prin ridicarea scaunului de Mitropolit primat la demnitatea de Patriarh (1925), a permis Patriarhului Miron Cristea (1925-1939) ca, printre multele realizări din pastorația sa, să se numere și grija pentru învățământul religios în școala primară, desfășurat după o programă bine stabilită. În

---

⁴⁸ Rugăciunea. Animalele de Casă. Proverbe. Copilul și cartea. Cățelul păcălit. Täblița. Copilul și täblița. Școala. La școlă. Copilul bun. Cum să fie copilul bun. Familia. Naștera Domnului Hristos. *Colindă* de Octavian Goga. Casa părintescă. Iarna. Foloasele animalelor. Puiul neascultător. Vorbe înțelepte. Sănătatea. Curtea. Copilul și pasărea. Calul și lupul. Grădina. *Înflorisc grădinile* de Șt. O. Iosif. Vorbe bune. Numele de mamă. Graiul animalelor. Patimile și moartea lui Iisus. Vorbe

hătărările Sinodului întrunit la 11 ianuarie 1932⁴⁹ se prevedea modificarea art. 61 din legea învățământului /1924, propunându-se ca pregătirea copiilor în școlile primare (catehizarea) să fie dată în grija Bisericii și a preoților. Învățământul religios era obligatoriu, se predă în localul școlii de două ori pe săptămână pentru fiecare clasă, predarea revenind preotului paroh, care făcea acest lucru în mod gratuit. În anul 1931 încă nu aveam un manual de predare a religiei cu un conținut adecvat; materia religiei se găsea încă în Cartea de citire⁵⁰. De aceea, se cerea cu stringență o programă analitică pentru întreaga Biserică Ortodoxă, care să servească ca îndreptar pentru preot la predare lecției de religie⁵¹ și drept călăuză pentru alcătuirea manualelor de religie.

Învățământul religios moral în școala primară de astăzi se orientează după programa tipărită cu aprobarea Comisiei speciale pentru educația moral-religioasă în învățământul primar și gimnazial, desemnată de Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române și cu avizul Ministerului Învățământului (nr. 42583/23.10.1991). După această programă s-au alcătuit și primele trei manuale: *Abecedarul micului creștin*, *Manual de religie pentru clasa a II-a* și *Manualul de religie pentru clasa a III-a*.

3.2. MIJLOACE DE ÎNVĂȚĂMÂNT. FINALITATEA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ÎN ȘCOALA VECHIE

Nu știm în mod precis cum recepționau copiii învățăturile de credință, cântarea bisericească și normele morale de conduită, dar prin râvna preotului în școlile parohiale și mai apoi în școlile propriu-zise, finalitatea era cea propusă: pregătirea și educarea pentru viața pământească a fiilor Bisericii care luptă pentru mântuire.

Iată un raport despre activitatea școlilor din Țările Române pe la anul 1770⁵²:

„Copiii încep cu cetitul și îndată ce fac cunoștință cu slovele, le pun în mână așa numitul Orologhion (Ceaslov), care cuprinde rugăciunea de dimineață, de la amiază și de seară, precum și ceasurile canonice. Copiii trebuie să învețe pe de rost cartea aceasta încă înainte de a ști să cetească bine, fie din motivul ca să se obișnuiască cât mai de timpuriu cu frica lui Dumnezeu, fie ca să poată da mână de ajutor preoților în biserică, la serviciul divin sau afară din biserică, la diferite alte slujbe atât de grele. Cu Ceaslovul se ocupă tinerimea timp de doi ani de zile. După ce au isprăvit cu el, potrivit obiceiului,

---

bune. Povestea celor trei fluturi. Rugăciunea îngerului. Învierea lui Iisus. Paștile în sat. Despre Dumnezeu. Rugăciunea. (O. Ghibu, *Din istoria literaturii și didacticii românești*, p. 135-136).

⁴⁹ Proiect de programă în BOR, seria III, an L, nr. 1/1932, pp. 524-576.

⁵⁰ Nicolae I. Iancu, „Religia în școala primară”, în *BOR*, XLIX, nr. 6-8/1931, pp. 514-517.

⁵¹ În ședința sinodului din 24 iunie 1932 s-a prezentat un punct de orientare pentru programă analitică care urma să se întocmească. Aceasta a apărut în 1934, când a fost și aprobată de Sf. Sinod (vezi pe larg în „Programa analitică a religiei în învățământul primar”, în *BOR*, an LII, nr 1-2/1934, pp. 573-576).

⁵² Onisifor Ghibu, *Din istoria literaturii și didacticii românești...*, pp. 253-254.

dascălii iau înainte Psalmii lui David și le scriu niște reguli cu care trebuie să se lupte elevii în anul al III-lea. După Psaltire ei trebuie să învețe cartea ce cuprinde irmoasele și care, în graiul comun, se numește *Catanozia* (probabil *Catavasier*) pe care nu numai că trebuie s-o învețe «memoritor» dar trebuie să știe să și cânte exact și după glasurile bisericii orientale, toate irmoasele și adegă ale Crăciunului, ale Paștilor, ale Rusaliilor, ale Maicii Domnului, ale Apostolilor, ale sfinților Părinți, ale mucenicilor, ale Sfinților. Și cu aceste cărți se canonesc copii cel puțin 2 ani, dacă voiesc să cânte și să cetească în biserică, sau să ajute la strană. La sfârșitul acestora vine piatra de încercare, adică cetirea Apostolului. Cine e în stare să cetească și această carte, poate trage nădejde să ajungă popă, căci această carte a fost socotită din partea autorităților bisericești ca probă a capacității acelor care cer să fie sfințiți preoți. Acei elevi care n-au deșteptăciunea sau memoria ce se cuvine pentru tagma preoțească, sau nu se simt atrași de această carieră, ajunși la cetirea Apostolului, de obicei își iau rămas bun în grabă de la școală”.

Un alt mod de însușire a cunoștințelor, care era și practic și plăcut în același timp, era cântarea bisericească: „Cântarea în Clasa primară se va mărgini în cele bisericești astfel: pe lângă răspunsurile la Sfânta Liturghie, să învețe cele mai simple și mai îndătinate tropare de la sărbătorile cele mari de peste an, ca în modul acesta, copiii de timpuriu să intre în societatea bisericească și să se familiarizeze cu viața religioasă a părinților săi”⁵³. Din acest citat ne dăm seama că educația religioasă era foarte sănătoasă pentru copiii acelor vremuri, iar toate cărțile apărute, fie abecedare sau cărți de citire, propovăduiau o morală sănătoasă prin învățăturile Evangheliei⁵⁴.

Au fost și vremuri mai confuze, exprimate cu mult haz de marele Ion Creangă în „Amintiri din copilărie”, mai ales în perioada domniilor fanariote, când cultura grecească sufoca învățământul românesc: „Situația nu era mereu favorabilă, pentru că fiii de boieri nu erau prea încântați de aceste școli, iar cei săraci nu reușeau datorită insuficiențelor materiale. Copiii urmau la școală câte 10-12 ani, pierzând vremea învățând ca niște papagali: gramatică grecească și mâncând bătaii de la loghioțații grecești”⁵⁵. Iată însă un fragment după I. Ghica care redă într-un mod foarte rustic, nostalgic pentru bunicii noștri care au mai prins poate acele vremuri, undeva într-un sat românesc: „La școala noastră din Udricari, școală sub albastrul cerului, pe prispa bisericii, când ploua, copiii se ghemuiau în odaia țârcovnicului, jos pe cărămizi, sau în clopotniță, citeau și scriau pe genunchi și pe brânci. Mahalagiii,

⁵³ Visarion Roman, *Amicul școalei...*, p. 350.

⁵⁴ „Să învățăm, căci învățătura neamului înalță pe oameni și neamul, și un neam atunci e mai fericit când are oameni mulți învățați și înfrățiți. Amândouă acestea fraților izvorăsc din școală, adică și învățătura și frăția: de aceea, omul cel înțelept și bine învățat, totdeauna cinstește biserica și ajută școala pe care este întemeiată biserica și din care ies povățuitorii cei buni ai bisericii și, cine ajută o școală nu miluiește un sărac, ci taie sărăcia la mulți sărmani și nenorociți copii care, cu vremea, vor fi folositori lor și neamului lor” (Prolog la *Abecedarul din Brașov*, 1848, *apud* O. Ghibu, *Din istoria literaturii și didacticii românești...*, p. 134.

⁵⁵ V. Grigore Borgovanu, *Istoria pedagogiei...*, p. 141.

când plecau la prăvălii, își trimeteau copiii la dascălul Chiosea, ca să nu ștregărească pe uliță; să cetească Apostolul, să zică Tatăl nostru și Crezul și să meargă de-andăratelea cu șfeșnicul într-o mână și cu cădelnița în cealaltă dinaintea preotului, când ieșea cu Sfintele Daruri”⁵⁶.

Perioada de înflorire a învățământului religios în școala primară din perioada interbelică se explică și prin râvna pe care au avut-o înaintașii noștri pentru formarea caracterelor copiilor noștri. Un moment istoric deosebit prin unitatea sa și a problemelor dezbătute în acest sens, îl reprezintă lucrările Congresului profesorilor de religie ținute între 2-5 octombrie 1912. Amploarea acestui Congres rezultă din numărul mare al participanților, personalități ale vremii (I. Mihăilescu, Constantin Nazarie, Simion Popescu, Preot G. Popescu, Gr. Bresta) precum și al problemelor deosebite care vizau învățământul religios în școală:

- a) Rolul și scopul învățământului religios în școlile generale.
- b) Mijloace pentru atingerea scopului: programa analitică, metode de predare.

Necesitatea acestui congres rezulta din faptul că „părute contraziceri între știința profană și religie aveau menirea să stabilească, sub raportul instrucțiunii, un dezechilibru sufletesc al elementelor tinere și chiar neîncredere, care iau de bună marfă, tot ce se spune, până la cel mai raționalist dascăl pe înălțimea catedrei”⁵⁷. Era o vreme de cumpănă. Învățământul religios era la vreme de restriște: „religia e înlocuită cu o filosofie care pune nimicul în tot și totul în nimic; ceea ce noi numim virtute, ordine socială și morală, Nietzsche consideră drept viciu și cauză a răului social. Omul virtuos trebuie nimicit, valorile vieții să înece pe cei neputincioși și să rămână cei tari, liberi de orice normă și frâu, pe deplin stăpâniți de poftă și liberi la desfrâu. Mulțumită unui astfel de curent, nu e de mirare că numărul sinuciderilor sporește cu iuțeala viforului, că începe să slăbească sentimentul de datorie și respect către autoritate, că asemenea atitudini se furișează chiar și în raporturile dintre părinți și copii”⁵⁸.

În cuvântul său, preotul Popescu Grigore-Bresta afirma că starea de ticăloșie morală, mizeria și nenorocirile de tot soiul ce se abat de la o vreme încoace pe capul bietului popor român sunt cauzate de lipsa învățământului religios în unele școli sau de modul insuficient în care religia se predă în școlile noastre. Congresul a discutat insuficiențele programei din 1898 și care să fie principiile călăuzitoare în realizarea unei programe satisfăcătoare (programa propriu-zisă va apărea abia în timpul păstoririi Patriarhului Miron Cristea, în anul 1934).

4. SITUAȚIA ACTUALĂ A ÎNVĂȚĂMÂNTULUI RELIGIOS PREUNIVERSITAR

⁵⁶ Apud Ioan Ghica, *Scrisori către Alexandri*, ed. a II-a, ESPLA, București, 1979.

⁵⁷ „Congresul profesorilor”, în *BOR*, anul XXXVI (1912–1913), p. 915, Cuvânt de deschidere al Iconomului Constantin Nazare.

4.1. NOILE CERINȚE ALE ÎNVĂȚĂMÂNTULUI RELIGIOS ÎN ROMÂNIA

Istoria noastră a trecut în rândul amintirilor o perioadă caracterizată prin ateismul oficializat. Am trăit o perioadă în care s-a căutat dezarticularea acestei lumi din boltele divinului, scoaterea ei din mâinile lui Dumnezeu, aruncarea omului într-o lume pierdută undeva, în universul nesfârșit, ca fiu al haosului. În această lume, etica devenea economie, omul o rotiță într-un mecanism, iar soluția pentru rezolvarea tuturor problemelor se credea că este „înlăturarea tuturor rădăcinilor materiale ale contradicției dintre interesele personale și cele ale societății”⁵⁹.

Astăzi, când raportăm trecerea zilelor la punctul de referință al revoluției, s-a căutat o schimbare care să aducă ceva nou: introducerea sau mai bine spus reintroducerea religiei în școală. Pentru că religia în școală nu e ceva nou pentru poporul român, dar pentru generațiile tinere este ceva nou. A fi creștin nu este ceva străin poporului român, ci putem spune că face parte din structura sa sufletească. Poporul român s-a născut creștin, iar dimensiunea sa spirituală se poate vedea la Voroneț, la Sucevița, la Moldovița, la Putna, la Hurezi, la Tismana, la Tomisul bazilicilor creștine etc. Acesta este specificul spiritualității românești, aceasta-i identitatea noastră spirituală de aproape două milenii, în ciuda faptului că forțe străine neamului nostru au încercat, în a doua jumătate a veacului XX și începutul noului mileniu, să altoiască sufletului nostru o teologie cu totul străină, care nu i s-a potrivit niciodată.

Prima întrebare care se pune acum este: îl găsesc copiii pe Hristos în școală? Ori Hristos este reprezentat sub forma unor precepte reci: să nu furi, să nu înșeli, să ajuți, să fii bun – invitații simple, conținând noțiuni abstracte inexplicabile, nerealizate. Dacă morala propovăduită și trăită de Mântuitorul Hristos nu va fi înfățișată cu demnitate de către catedra și viața profesorului de religie și ea va fi doar ca o colecție migăloasă de precepte și de rețete duhovnicești, atunci Hristos nu va fi viu în școala românească⁶⁰.

Este adevărat că ne aflăm după o perioadă grea, comparabilă cu perioada de după marile persecuții creștine, în care „convulsiile” ateiste se mai manifestă în diferite forme și că drumul către școală al copiilor trebuie pregătit din familie. Până la ora de religie, se pune întrebarea: cântă mama de astăzi, pe lângă cântecele de leagăn, la căpătâiul pruncului ei și o rugăciune? Printre primele cuvinte pe care le articulează copilul este și acela de „Doamne, Doamne”? Se vede semnul Crucii printre primele

⁵⁸ *Ibidem*, p. 917. Vezi și N. Popescu- Pietroșița, *Laicizarea învățământului religios în școlile secundare*, București, 1941.

⁵⁹ Vezi detalii în Dumitru Popescu, *Iisus Hristos Pantocrator*, București, 2005.

⁶⁰ Micile amănunte din discuțiile cu elevii, în care se reflectă moralitatea religioasă eronată, ne dau de gândit: „profesorii spun că la religie nu trebuie învățatură, ci numai bună purtare și, din această cauză, dau note prea mari. În orele de religie, elevii își scriu lecțiile la alte materii; în unele școli nu se face niciodată rugăciunea de dimineață; copiii se roagă doar înainte de teze, iar Duminica și în vacanță nu se roagă, pentru că nu le este frică”.

gesturi ale copilului? Se aude povestea Domnului Iisus printre primele povești cu zâne, feți-frumoși și pitici? Îl cunoaște mama pe Iisus cu adevărat, pentru a-l face cunoscut la rândul ei? În trecut bărbatul oficia cultul divin în familie. De ce astăzi el ar avea numai datoria de a se îngriji exclusiv numai de viața materială și nu ar avea și datoria, alături de soția lui, să creeze acea atmosferă spirituală, aptă dezvoltării sentimentelor religioase ale copilului?

Când în școală nu se pomenea de Hristos, Biserica a trebuit să lumineze familia. Astăzi mai mult ca ieri se cere ca Dumnezeu să fie predicat în toate bisericile. Câți copii botezați în biserică sunt întrebați, la casele părinților lor și în școală, despre ce au făcut din haina albă pe care au îmbrăcat-o prin întreita cufundare în duh? Este slujitorul de la altar sfătuitorul enoriașilor? Este biserica noastră locașul către care aleargă toți cei obosiți și împovărați, pentru a căpăta pacea și odihna?

Pentru vremurile acestea în care parcă Dumnezeu ne-a fost lăsat la mintea noastră” (*I Rom. 1, 28*), cerințele învățământului religios sunt altele. Depărtarea de valorile creștine duce societatea la ruină. Viața zilnică a familiei, a societății noastre este plină de scandaluri, de crime, de vicii, de corupție, de impurități de tot felul. Necredința și imoralitatea devine regulă publică, cu titlu de merit. Și pentru că acestea nu vin din Evanghelie, atunci sunt din păgânism și dintr-o lume secularizată. Educatorului îi revine marea misiune de a păstra acești crini nepătați, de a crea contextul favorabil în care copiii să crească cu conștiința de a se feri de rău și de a face binele. O cerință de seamă este ca sufletul propovăduitorului să fie plin de dragostea cerută de Sfântul Pavel, dragoste către Dumnezeu, către oameni, către școlar, către misiune și către tot lucrul ei. Într-un anumit sens și geograful trebuie să iubească pământul, istoricul trecutul, astronomul stelele, fizicianul elementele fizice, chimistul pe cele chimice, matematicianul numerele, filosoful abstracțiunile sale, pentru ca să poată interesa și entuziasma și pe alții pentru ele. Noțiunile acestor obiecte însă nu se pot interioriza, nu se pot comunica sufletește. Rămân față de subiect ceea ce sunt: obiecte.

Învățământul religios în general necesită însă adeziunea sufletească totală a celui care-l predă. El este misionar: vestește altora credința, iubirea, nădejdea sa creștină. El le propune copiilor ceea ce a cuprins și mișcat sufletul său, ceea ce-l stăpânește, îl luminează, îl încălzește, îl mângâie, îl fericește. El răspândește vestea cea bună a mântuirii. Această cerință a învățământului actual este una dintre cele mai grele, căci dacă datoria școlară a celorlalți profesori se termină de obicei la ușa școlii, a profesorului de religie se prelungește și dincolo de ea, durează toată viața lui. Elevului nu-i este indiferent cum se poartă catehetul său, precum credinciosului nu-i este indiferent cum se poartă preotul. A pregăti deci bine lecțiile, a explica articolele de credință, a ilustra cu exemplul altora nu înseamnă a preda satisfăcător religie. Catehetul intră la inima elevului care îl vede ca pe un misionar, întreg și continuu. Profesorul de religie trebuie să fie din acest punct de vedere superior colegilor săi. El trebuie

să aibă cel puțin pregătirea lor științifică și în plus, un devotament și o inimă de apostol al lui Iisus Hristos. În spectrul lumii actuale, imediatul poate domina o societate întreagă. Preocupările neamului nostru sunt mult orientate spre pozitivism, tehnică, practică, spre interes imediat, material. Or religia nu creează cariere, ci caractere. De aceea și succesul orei de religie se reflectă în dispoziția elevului, a familiei și a societății. Acest lucru nu a fost ușor nici la începutul creștinismului și totuși a reușit să dăinuie de 2000 de ani. Și aceasta pentru că între religii, creștinismul este prin excelență fapt. Este nu numai o realitate ideală, ci una istorică, în curs de desfășurare și de realizare actuală, deci cât va fi lumea; realitatea trecută și prezentă, dumnezeiască și omenească, universală și individuală, un crez și o viață.

La ora de religie, desigur, de asimilează și cunoștințe care sunt indispensabile; ele sunt materialul acțiunii religioase. Dar ele nu sunt un scop în sine, ele sunt un mijloc. Copilul trebuie să plece de la ora de religie ca și credinciosul de la biserică, mai îndreptat la casa sa. Mai instruit, firește, dar și mai îmbunătățit sufletește. Creștinismul trebuie prezentat, și la școală și la biserică, ca ceea ce a fost și cum a fost dintru început: Evanghelia lui Iisus Hristos, vestea ce bună a izbăvirii și a fericirii, cea vestită de profeți, propovăduită de Apostoli, cea afirmată de martiri, cea îmbrățișată de toți sfinții, cea care a schimbat fața lumii, cea singură care poate înobila și onora neamul omenesc. Școlarul trebuie îndemnat să urmărească pe Iisus împreună cu mulțimea, ca să audă predica de pe munte, să asculte parabolele, să vadă aeeva minunile, să-L vadă binecuvântând mulțimile și hulit de acestea, primit cu osanale și apoi răstignit între tâlhari și zicând: „Părinte, iartă-le lor, că nu știu ce fac”. Astăzi trebuie să fim mai mult decât cărturarii de odinioară care interpretau savant și pretențios o „lege istovită de viață și de somn în mâinile lor”⁶¹.

4.2. ȘCOALA DUPĂ PRIMII ANI DE PREDARE A RELIGIEI

O primă evaluare a activității de predare a religiei în școli s-a făcut între 25 aprilie - 27 mai 1994, din care Ministerul Învățământului a tras o seamă de concluzii. Ideea audienței religiei în rândul elevilor, precum și a familiilor acestora este susținută și statistic, având în vedere că 86% din totalul elevilor înscriși la învățământul primar și gimnazial frecventează cursurile la acest obiect de studiu. Din totalul opțiunilor elevilor, 89, 81% sunt exprimate pentru cultul ortodox, 3,9% pentru romano-catolic, 2,9% pentru reformat, 0,9% pentru penticostal, 0,5% pentru greco-catolic, 0,4% pentru baptist și adventist, 0,3% pentru evanghelist, 2 % pentru unitarian, 0,1 % pentru creștinii de rit vechi și valori sub

---

⁶¹ Teodor M. Popescu, „Din cerințele învățământului religios”, în *BOR*, LII, nr. 7-8/1934, pp. 461-472.

0,1% pentru cultele: creștin după Evanghelie, mozaic și musulman, iar 0,3% din totalul opțiunilor au fost exprimate pentru alte religii. Din totalul cadrelor didactice care predau religia, 49% au studii teologice superioare, 11% sunt studenți la Institutele teologice, iar 12% sunt absolvenți ai Seminarului teologic⁶².

Directorii de școli și cadrele didactice afirmă că predarea religiei îi face pe elevi mai toleranți, mai sensibili și mai disciplinați (27% din răspunsuri), contribuie la pregătirea lor moral-civică (31%), dezvoltă cultura umană (18%), conduce la modificarea imaginii școlii (12%), dezvoltă simțul estetic (5%), îi determină pe elevi să participe la activități religioase în lăcașurile de cult (15%).

Dintre cei 360 de elevi chestionați, 90% apreciază că participarea la orele de religie i-a ajutat la înțelegerea mai corectă a lumii, a rolului omului pe pământ, iar 10% afirmă că au fost atrași de modalitățile de desfășurare a acestor ore. Dintre elevi, 60% frecventează orele de religie ca urmare a deciziei luate de familie, iar 40% susțin că este opțiunea lor. Trebuie precizat că multe dintre disfuncțiile învățământului religios sunt cauzate și de insuficiența cunoașterii atât din partea conducerii școlii, cât și a reprezentanților cultelor, a conținutului actelor normative care reglementează activitatea din sistem. O serie de teziuri din unele culte se transferă și în perimetrul școlii, afectând relațiile dintre cadrele didactice, dintre acestea și elevi, chiar dintre copiii înșiși. Nu e mai puțin adevărat că unele mentalități anacronice sau unele reflexe atee amplifică tensiunile sau conduc la apariția unor discuții neprincipiale în colectivele didactice. Din evaluările făcute de inspectoratele școlare județene, rezultă că se manifestă chiar tendințe de prozelitism din partea unor culte. Este meritorie decizia de integrare a profesorilor de religie în colectivele metodice din școală, la istorie, sau la disciplinele umaniste, precum și organizarea unor acțiuni în comun ale comisiei diriginților cu catedra de religie. În același context, trebuie amintit și sprijinul dat de profesorii de specialitate de la Seminariile teologice liceale, pentru perfecționarea cadrelor didactice care predau religia în clasele I-VIII, precum și introducerea unor metode moderne de instruire. Cu toate acestea, se înregistrează încă multe neîmpliniri în plan metodologic în desfășurarea orei de religie, ceea ce îi imprimă un caracter empiric, iar discursului didactic, accente monocorde și monotone. Perfecționarea metodei pentru predarea religiei s-ar putea face prin materiale auxiliare: crestomanții, atlase sau antologii, seturi de planșe și de

---

⁶² Astăzi, în tot învățământul preuniversitar predau 10.185 profesori. Din totalul profesorilor care predau Religia, 4.876 sunt preoți. Activitatea de îndrumare și control este asigurată de 42 de inspectori de religie. Pe lângă aceștia, la Centrele eparhiale, consilierii culturali și inspectorii de învățământ au atribuții de acest gen. În anul 2003, s-au luat o serie de măsuri în ceea ce privește îmbunătățirea desfășurării procesului didactic, precum posibilitatea ca preoții să ocupe catedrele de Religie rămase neocupate de către personalul calificat, elaborarea unui Manual de Biologie pentru clasa a XII de liceu, care prezintă viziunea creaționistă creștină ca alternativă la teoria darwinistă, activități extracurriculare (excursii tematice, pelerinaje, concursuri școlare, tabere de creație) etc. Din totalul profesorilor de religie care predau în școlile publice, 3 221 sunt titulari, 2 638 au definitivatul, 1076 au gradul didactic II, iar 221 au gradul didactic I. Pregătirea personalului didactic pentru predarea religiei în școli se realizează în cadrul facultăților de teologie.

dispozitive, diafilme sau casete video, icoane și tablouri religioase, care ar putea să confere mai multă substanță orei de religie. Se înregistrează și situații când manualele sau materialele editate în străinătate sunt utilizate *tale-quala* în învățământul românesc. Atractivitatea lecțiilor crește în măsura în care sunt solicitați diverși analizatori ai copiilor, prin utilizarea mijloacelor de învățământ.

Între factorii care pot crea condiții superioare pentru studiul religiei este inclusă biblioteca școlară. Prin fondul de carte pe care-l deține, se constituie într-un prețios auxiliar al realizării obiectivelor pentru învățământul religios. Nu în ultimul rând, stăpânirea tehnicilor de evaluare, utilizarea corectă a modalităților de notare și apreciere ale cunoștințelor pot conferi noi valențe demersului didactic. Se impune precizarea că în general metoda este corectă, manifestându-se tendința de a supraestima cunoștințele copiilor, atitudine parțial explicabilă în cazul religiei. Renunțarea la exigența exagerată, la eclectism, sunt posibile soluții pentru depășirea unor stări de lucruri precum cele enumerate mai sus⁶³.

4.3. ASPECTE TENSIONATE, REFLEXE ATEE ÎN COLECTIVELE DIDACTICE: EDUCAȚIA RELIGIOASĂ SAU MORAL RELIGIOASĂ⁶⁴ ȘI PREZENȚA ICOANELOR ÎN ȘCOLI

Inocularea sistematică a ateismului nu se poate șterge atât de ușor din subconștientul multora. Reflexe noi se manifestă în societatea modernă prin tendințele neo-marxiste și total lipsite de empatie religioasă. De aceea, pătrunderea preoților în școlile laice au denumit-o „ofensiva popilor”, nevăzând în aceasta decât o încercare de a schimba o ideologie ateistă cu o ideologie „a popilor” – cum o numesc Domniile lor. Le putem răspunde ușor acestora cu câteva cuvinte ale celui care face legătura între sacru și profan, Mircea Eliade: „A fi, sau mai degrabă a deveni om, înseamnă a fi religios”⁶⁵. Și tot același mare istoric al religiilor afirmă că „Sacru, Divinul nu este o achiziție evolutivă inventată în istorie, ci el constituie ființa umană, îi dă deodată temeiul și sensul existenței”⁶⁶, deci omul trebuie să fie conștient că nu se poate realiza decât deschizându-și ochii spre lumina ce se revarsă ca dar de la Dumnezeu, Care l-a creat spre viață, lumină, bucurie.

O problemă pe care o ridică domniile lor - cazurile nu sunt izolate – este aceea ca în școală preotul să facă educație moral-religioasă și nu religios-morală. Această situație nu este nici nouă și nici unică la noi. Cercetând lucrarea lui Fr. V. Foester, *Învățământul religios și învățământul moral*, apărută

⁶³ Gh. Felea, șef serviciu în Ministerul Învățământului, „Evaluarea activității de predare a religiei”, în *Tribuna Învățământului*, anul XLIII. nr. 275/2 mai 1995, p. 3.

⁶⁴ Gh. Holbea, „Educația religios-morală sau moral-religioasă?”, în *Revista Muguri* (II), nr. 5/1991–1992, Buzău.

⁶⁵ Mircea Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, Vol. I, trad. de Cezar Baltag, București, 1981, p. 9.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 23.

la Chișinău în 1933 – deci o perioadă prolifică culturii românești nealterată – traducătorul Vasile Ioan semnală în prefață: „Acum mai bine de 12 ani, la primul congres didactic după întregirea neamului ținut la Iași, în 1919, s-au ridicat glasuri împotriva învățământului religios. Un înverșunat duel oratoric a avut loc la discutarea articolului din statutul «Asociației generale a corpului didactic», la care, așa-ziii adepții ai moralei științifice, înțelegeau să fixeze ca scop al «Asociației», numai educația morală a poporului, nu și cea religioasă”⁶⁷.

Și astăzi, o astfel de insistență nu dezvăluie decât ignoranța vis-à-vis de problemele educației religioase; probabil că le este frică de o răsturnare a valorilor morale de până mai ieri? Sau cred domniile lor că schimbarea aceasta în educație trebuie să fie numai de formă, iar educația moral-religioasă să se reducă numai la îndemnuri morale cum ar fi: a asculta de profesori, a nu copia, a fi disciplinat, pentru că, dacă nu faci astfel, Dumnezeu te pedepsește. Ei fac o mare greșală, pronunțându-se într-o problemă străină sufletului lor. Profesorul de religie trebuie lăsat să dea lui Dumnezeu ce este al lui Dumnezeu în această educație religioasă din școli. Copiilor să li se lase calea deschisă spre educația religios-morală și să înțelegem un lucru esențial: creștinismul nu e numai o sumă de învățături morale, ci viața întru Hristos, așa cum a trăit-o poporul român pe acest pământ. Schimbarea nu poate fi bruscă. Nu ne putem schimba peste noapte. După ce atâția ani au prezentat în fața elevilor religia ca obscurantism, după ce am suprasolicitat versurile eminesciene „religia o frază de dâșii inventată”, după ce ne-am închinat la alte „icoane”, este firesc să nu înțelegem și să aruncăm icoana sfântă pe care elevii, îndemnați de părinți, au așezat-o în partea de răsărit a clasei lor. Prin acest gest calcă în picioare tradiția sfântă creștină a poporului român, care știa să se închine prin icoană lui Dumnezeu, calcă în picioare toate scenele Voronețului, scăldate în albastrul cerului, sau ale Suceviței, scăldate în verdele înnoirii continue. Dostoievski spune că problema existenței lui Hristos confirmă posibilitatea întruchipării idealului în viață: „Mulți gândesc că e suficient să crezi în morala lui Hristos pentru a fi creștin. Nu morala lui Hristos, nici învățătura sa vor mântui lumea, ci credința că Logosul s-a întrupat”⁶⁸. Esențială este deci persoana Mântuitorului Hristos, din care emană toată învățătura. El este modelul perfect de umanitate, pentru că suportul fundamental în Iisus Hristos nu mai este un om, ci Dumnezeu, nu mai este relativul, ci absolutul.

„Lăsați copiii să vină la Mine”, ne spune Domnul Hristos, și prin aceste cuvinte se adresează astăzi tuturor dascălilor din școlile românești, care au nobila misiune de a crește sufletește pe „omul din puiul de om”, iar pentru aceasta orice idee preconcepută, orice mentalitate și prejudecată absurdă,

⁶⁷ Fr. V. Foerster, *Învățământul religios și învățământul moral*, trad. și prefață de Vasile Ioan, Tipografia eparhială Cartea românească, Chișinău, 1933, pp. 1-2.

⁶⁸ F. M. Dostoievski, *Frații Karamazov*, Vol. I, trad. de Ovid Constantinescu, București, 1982, p. 374.

trebuie înlăturată. Dacă religia a fost lăsată să intre în școală, atunci ea nu trebuie să îmbrace doar o formă moralizatoare, văzută printr-o prismă care deformează realitatea. Religia în școală, pentru noi, românii, care am viețuit peste veacuri într-o spiritualitate creștin-ortodoxă, înseamnă și rugăciune și icoane sfinte și morală creștină, adică viață, viață creștină, plină de echilibru, care se înnoiește continuu de la izvorul oricărei vieți.

Mai nou, sub semnul „combaterii discriminării”, mai multe organizații neguvernamentale au cerut să fie retrase simbolurile religioase din instituțiile publice de învățământ⁶⁹. Într-un moment în care religia este singurul sistem de referință din viața publică pentru copiii noștri, un grup restrâns caută să scoată în evidență contrariul: că icoanele din clase „agresează libertatea de conștiință”⁷⁰, că acestea îi fac pe cei de altă confesiune să se simtă excluși sau că prin prezența unui simbol religios afișat pe unul din pereții clasei nu se asigură un mediu educativ demn, ceea ce „periclitează dezvoltarea mentală, spirituală, morală și socială a copiilor”.

Se face uzanță de o seamă de „legi” care apără democrația și libertatea, inclusiv democrația de tip american; dacă SUA reprezintă un uriaș conglomerat de rase și religii, România este o țară creștină într-o proporție zdrobitoare, în care nici celelalte culte din țară nu doresc ca icoanele să fie coborâte de pe pereții claselor. În spatele acestor demersuri „iconoclaste” se acuză creștinismul ca fiind un „dușman al culturii și învățământului”. Oare cunosc aceștia că școala românească a început în tinda bisericii și în curțile mănăstirilor, că primele „buchii” le învățau copiii strămoșilor noștri din Ceaslov și din Psaltire? Că Sfinții Părinți cunoșteau – mai înainte de a cerceta Sfânta Scriptură – filozofie și drept, că Sfântul Pavel în Areopag propovăduia grecilor pe „Dumnezeul necunoscut”, folosind în predica sa citate din poezii Menandru și Epimenide? A scoate icoanele din viața școlii înseamnă a elimina adevăratele repere din haosul contemporan, a renunța la prezența harică și binecuvântarea Lui Dumnezeu. Este ca atunci când din istorie sunt scoși eroii, din literatură scriitorii, din morală sfinții etc.

„Salvați icoanele din școli! Salvați lecția de religie! Salvați identitatea neamului românesc!”

⁶⁹ Ideile prezentate au la bază confruntările ce au avut loc în presă în decursul lunii noiembrie, anul 2006.

⁷⁰ „Libertatea e, pentru mulți, dreptul constructorului de a-și surpa construcția, dreptul peștelui de a ieși pe uscat. A înțelege astfel lucrurile e a lua necesarul drept constrângător, ordinea drept o privațiune” (Andrei Pleșu, *Minima moralia*, București, 1988, p. 44).